

Szintetikus tagadás a finnugor nyelvekben

CSEPREGI Márta

I. *-t-* elemű tagadó morfémák: abessivus, karitívus

A finnugor nyelvek mindegyikében és a szamojéd nyelvekben is ismert egy *-t-* elemű szuffixum, mely névszói esetragként vagy adverbiumképzőként, valamint melléknévképzőként valaminek a hiányát fejezi ki, igenévképzőként, vagy igenévhez kapcsolódva a cselekvés meg nem történt voltára utal. A végzódések nagyfokú alaki és funkcionális azonossága miatt ezt a toldalékot uráli alapnyelvi eredetűnek tartjuk. Némi nézeteltérés csak a toldalékban lévő mássalhangzó-kapcsolat eredeti alakjának megítélésében van, azaz, hogy **-tt-*, **-kt-*, vagy **-pt-* hangkapcsolattal kell-e számolnunk, valamint abban, hogy az abessivusrag és a fosztóképző végének finn-permi nyelvekben tapasztalható kettőssége visszavezethető-e egészen a finnugor, ill. az uráli alapnyelvig: PFU **-ttV* (Györke 1935: 65), PU **-t* (Décsy 1965: 159), PU **-ttA* (N. Sebestyén 1972), másként PU Abess. **-ktA*, Nom. Car. **-ktAmA* (Janhunen 1982: 29, 31), illetve PFP Abess. **ttAk*, Nom. Car. **tomo ~ *teme* (Décsy 1965: 159, 181) és PFP Abess. **-ktAk ~ *-ptAk*, Nom. Car. **-ktAmA ~ *-ptAmA* (T. Itkonen 1991).

A magyar–vogul **-ttA+l > tAl* és az osztják **-lek* hangalakjának némileg eltérő fejlődésére is többféle magyarázatot ismer a tudománytörténet: PUg. *?*-ttV + l > tAl* (NyH⁴: 94–95, Györke 1935: 66 stb.), **-t(o)lo ~ *t(e)le* (Décsy 1965: 159), tagadó igeképző > abessivus rag (Beke 1910: 429–431), denom. nomen caritivum > abessivusrag (Györke 1935: 66, Bartha 1958: 92), abessivusrag > denom. nomen caritivum (Mészöly 1910: 410, Sz. Kispál 1956: 629). Ezek közül a legutóbbi Terho Itkonen szellemes, meggyőző okfejtése, melyben a szerző a toldalék hangalakjának változását az egyes határozóragok funkcióváltásával magyarázza (T. Itkonen 1991).

Tanulmányomban nem a toldalékok történetével kívánok foglalkozni, hanem azokkal a szófajtani és mondattani kérdésekkel, melyekkel akkor szembesülünk, amikor kategorizálni akarjuk a *-t-*elemű karitív toldalékokat, s a velük létrehozott szóalakokat. A jelen cikk keretei között nem tudok kitérni a

jelenség szemantikai vetületére sem, mely az egyes nyelvekben annyira eltérően alakult, hogy külön kutatás tárgyát képezheti.

A finnugrisztika egyik örökzöld kérdése a nomenverbumok problémája, vagyis az, hogy az alapnyelvben elkülönült-e már egymástól az igei és a névszói kategória, vagy pedig egységes szófajokkal, nomen-verbumokkal kell számolnunk az alapnyelv idején. Az igenévszók meglétének egyik bizonyítéka lenne az, hogy az ugor nyelvekben a fosztóképző ige-tőhöz és névszótőhöz egyaránt járulhat. De ahogyan azt már többen bebizonyították (vö. Hajdú 1966: 57–61, 1981: 130–134.), már az alapnyelvben is voltak csak igehez és csak névszóhoz kapcsolható toldalékok, ami a két kategória önálló meglétét bizonyítja. A fosztóképző nem ilyen volt. Ennek oka részben az is, hogy a tagadó suffixum nemcsak morfológiai és szintaktikai, hanem logikai kategóriákba illő változásokat is előidézt, az állítást tagadássá változtatja, ezáltal alkalmas arra, hogy szófajok és mondatrészek határait áthágva viszonylag szabadon kapcsolódjék az egyes tövekhez.

A fosztóképző deverbális és denominális használata azzal az agglutináló nyelvekre jellemző sajátossággal is magyarázható, mely szerint a szófajok nem különülnek el élesen egymástól. A tagadó suffixum előfordulása és használata az uráli nyelvekben nagyszerűen illusztrálja a szófajhatárok elmosódottságát, valamint a mondatbeli funkciók viszonylagos voltát. Nem mindig könnyű eldönteni, hogy a valaminek a hiányát kifejező, névszóhoz járuló, adverbális funkciójú toldalék esetrag-e, vagy határozószó-képző. Ez a dilemma Juha Janhunén szerint szintén alapnyelvi eredetű: a fosztóragot ő esetszerű (case-like) végződésnek tartja, és megállapítja: „It is difficult to distinguish case ending from certain types of derivative morphemes. For instance, a caritive in **-ktā/-ktä* existed in PU, but whether it was a case form or a derivational formation remains unclear” (Janhunén 1982: 31). Nehéz megkülönböztetni az esetragot a képző bizonyos típusától. Például, a **-ktā/-ktä* alakú karitivum megvolt a PU-ban, de nem világos, hogy esetrag volt-e, vagy képző.

A mellékelt táblázaton összefoglalom a *-t-* elemű, tagadó értelmű toldalékok előfordulásait és funkcióit az uráli nyelvekben. A táblázat természetesen csak illusztratív, nem tartalmazhat minden adatot, nem terjed ki minden nyelvre (lapp, mordvin nyelvek), minden nyelvjárásra. A morfémaalternációkra is csak a nagybetűkkel utaltam. A táblázatban zárójelbe tettem a morfémat akkor, amikor a használat nem egyértelmű, kizárólagos.

Rögtön az első oszlopban megfigyelhetjük, hogy az abessivus rag szinte csak az mordvinban, a permi nyelvekben és a keleti osztjákban aktív, produktív tagja a ragozási paradigmának. A finnben és a lappban idiomatikussá vált, csak bizonyos kifejezésekben fordul elő. A finnben a ragot felváltotta az

ilman prepozíció, a lappban már csak bizonyos határozószók végén fedezhető fel, pl. *m#n#tâgâ* 'gyerekkel' (Lakó 1986: 87). Az észten bár még produktív rag, de nyomatékosítására használják az *ilma* prepozíciót, és az is mutatja nem szokványos helyzetét, hogy az abessivus ragos szó jelzője genitivusban van, nem kell egyeztetni: *punase mütsita* 'piros sapka nélkül' (Pusztay 1994: 148). Az észti alak egyébként nemcsak határozói funkcióban fordul elő, hanem jelzőként is (*kuuta öö* 'holdtalan éjszaka') és állítmány kiegészítőjeként: *Uus maja on veel katuseta* 'Az új ház még tető nélkül van' (Pusztay 1994: 57). A cseremiszen az uráli eredetű rag csak a hegyi nyelvjárásban maradt meg, a mezei irodalmi nyelvben szinte kizárólagosan a *deč posna* 'nélkül' névutót használják, melynek szó szerinti jelentése 'mellől-kívül', s mint ilyen, szerkezetileg pontos megfelelője a magyar *nélkül* névutónak. Az északi osztjában és a vogulban bár előfordul adverbialis helyzetben a karitív toldalékkal ellátott szó, de nem tekinthető esetragos alaknak, hanem inkább képzett határozószónak. Az elemzést nehezíti, hogy a melléknévképző is azonos alakú. A funkció csak a szórendi helyzetből derül ki: vog. *s•ptal •nli* 'száj nélkül (szótlánul) ül' (adverbiumképző), *t•ptal k#tel* 'evezőtlen kézzel' (adjectivumképző) (Itkonen 1991: 222), osztj. *χfpna lupli māni* 'a csónakon evező nélkül ment' (adverbiumképző), *lupli χfpna māni* 'evezőtlen csónakon ment' (adjectivumképző) (Nikolaeva 1995: 58).

A magyar esetrendszerből hiányzik az abessivus, a ragot a *nélkül* névutó helyettesíti, az ugor kori **-ttA+l > -tAl* tovább toldalékkolt fejleménye pedig határozószó-képzőként szolgál, esetenként szinonim alakokat hozva létre, pl. *vigas* *nélkül* ~ *vigasztalanul*. A **-ttA+l > tAl > tAlAn > tAlAnUl* toldalék-fejlődés egyébként szemléletes példája annak, hogy a nyelvben kettős tendencia érvényesül: megfigyelhető egyrészt az, hogy bizonyos helyzetekben a jelzői és a határozói funkciók keverednek, sőt funkcióváltás is végbemehet, másrészt pedig az, hogy a nyelvben mégiscsak állandó igény van a funkciók elkülönítésére. Ha összekeveredni látszik a jelzői és a határozói funkció, akkor a nyelv egy újabb toldalék hozzátételével pontosít. A magyar–vogul **-tAl* eredetileg valószínűleg határozó volt, ha elfogadjuk, hogy a toldalékvégi *-l* azonos a PUg **-l* ablativusraggal (vö. (Mészöly 1910, Sz. Kispál 1956, Itkonen 1991). A régi magyarban viszont találunk példát adverbális (*hirtel*) és adnominális (*sajtal*) használatra is. A jelzői használat általánossá válása után pontosította a nyelv a határozói funkciót egy *-An* határozószuffixummal. Erre találunk példát az Ómagyar Mária-siralomban: *Zsidou, mit tész türvéntelen, fiom mért hol biüntelen?* A népnyelv még őrzi a *-tAlAn* határozói funkciójú használatát pl. a Júlia szép leány balladájában: *a mennyei harang húzatlan szólalék, a mennyei ajtó nyitatlan megnyílék*. Egyes szavak lexikalizálódtak,

határozószóvá váltak, pl. *hirtelen*. A mai nyelvben viszont a *-t(A)lAn* egyértelműen melléknévképző, és jelzői funkcióban szerepel (*szerencsétlen*). A határozói funkció így újabb megerősítést igényel, erre jó az *-ul* végződés: *szerencsétlenül*. Ebben a fejlődésben eredetileg mindig a határozói funkció volt a jelölt, a jelzői a jelöletlen. A funkciókülönbség elhomályosulásával volt szükség új meg új jelölőre.

	JELÖLETLEN	JELÖLT
	adnominális	adverbális
1.		*-ttA
2.	*-ttA (újabb funkció)	*-ttA
3.	*-ttA	-tAl (új jelölő)
4.	-tAl (újabb funkció)	-tAl
5.	-tAl	-tAlAn (új jelölő)
6.	-tAlAn (újabb funkció)	-tAlAn
7.	-tAlAn	-tAlAnUI (új jelölő)

A magyar fosztóképző fejlődésének újabb fázisában egy hangtani automatizmusból adódó különbségnek esetenként jelentésmegkülönböztető szerepe lett. Az eredetibb *-tAlAn* mellett nyíltszótagú tövekhez kapcsolódva kialakult a *-tlAn* változat, mely később a deverbális képzésekben szinte kizárólagossá vált: *váratlan*, *kéretlen*. A denominális képzés egyrészt tartja magát a hangtani szabályhoz *kártalan*, *vértelen*, *békétlen*, másrészt ugyanahhoz a szóhoz mindkét képző kapcsolódhat, olykor stilisztikai különbséget (*szótlan* ~ *szótalan*), máskor jelentésmegoszlást eredményezve (*álomtalan* ~ *álmatlan*, *gondtalan* ~ *gondatlan*)

A táblázat második oszlopát vizsgálva megállapíthatjuk, hogy ez az egyetlen hiánytalan oszlop, vagyis mindegyik rokon nyelvben megvan a denominális melléknévképző, mely jelzői funkciójú alakokat hoz létre. Ha összehasonlítjuk az első két oszlopot, feltűnik egy különbség, mely a továbbiakban még tovább differenciálódik. A mordvint kivéve a finn-permi nyelvekben különbözik a határozórag és a névszóképző. Másképpen szólva adverbális és adnominális helyzetben más-más a végződés, amit két mondattal illusztrálhatunk:

- (1) adverbális használat: A kávét cukor nélkül iszom,
- (2) adnominális használat: Nem szeretem a cukortalan teát.¹

¹ A forrásmegjelölés nélküli példamondatok saját gyűjtéseimből valók. Kollégáim, az egyes finnugor nyelvek anyanyelvi beszélői, név szerint Petri Lauerma (finn), Anu Kippasto (észti), Irja Seurujärvi-Kari (északi lapp), Galina Lesznyikova (udmurt), Nagyzezsda Manova (komi), Szvetlana Motorkina (erza-mordvin), Margarita Kuznyecova

- (1) m. *A kávéét cukor nélkül iszom.*
 fi. *Juon kahvia ilman sokeria (sokeritta).*
 lpÉ *Jugan gáfe (almmá) sohkarhaga.*
 udm. *mon kofe sakľrtek juiško.*
 komi (me) *jua kofe sakartlg.*
- (2) m. *Nem szeretem a cukortalan teát.*
 fi. *En pidä sokerittomasta teestä.*
 lpÉ *In liiko sohkarkeahtes dedjii.*
 udm. *mon ug jaratiškľ sakľrtem čaez.*
 komi (me) *og rad'ejt sakartlm čaj.*
 mari *sakčrdčme čajčm om jörate.*

A mezei mari irodalmi nyelvben ugyanúgy, mint a magyarban, névutóval fejezik ki valaminek a hiányát:

- (1) mari (mčj) *kofem sakčr deč posna jüam.*
 m. *A kávéét cukor nélkül iszom.*

A mariban ezen kívül a tagadó ige 3Sg személyű alakja is fosztóképzőként működik:

- (2) mari *sakčran oγčl čajčm om jörate.*

A mordvinban és az obi-ugor nyelvekben viszont ugyanaz a morféma képezi az adnominális és adverbialis funkciójú alakokat (szerkezetileg a magyar is ide tartozna, de a magyarban nincs abessivus):

- (1) mdE *šiman saχortomo kafed'e.*
 oSurg. *ma saγärläγ kofe jeňt'läm.*
- (2) mdE *a večkan saχortomo čaj.*
 oSurg. *ma saγärläγ šaj äntä lăη]läm.*

Az észti nyelvnek az a sajátossága, hogy az abessivusragos szó vagy az előljárós kifejezés jelzői funkcióban is előfordulhat, valószínűleg későbbi fejlődés eredménye:

- (1) é. *Joon kohvi ilma suhkruta.*
 (2) é. *Mulle ei maitse ilma suhkruta tee.*

A harmadik oszlopra továbblépve újabb differenciálódási lehetőséggel találkozunk. A balti-finn nyelvek megkülönböztetik a deverbális és a denomi-

---

(mezei mari), Jeremej Ajpin (szurguti hanti) fordították a példamondatokat, segítségükért ezúton mondok köszönetet.

nális képzést, azaz a fosztóképző közvetlenül járul a névszókhöz, az igékhez viszont egy *-mA* előtaggal. Ezt a különbségtételt nem ismeri a mari, a komi és az ugor nyelvek sem. Az udmurtban a *-tem* fosztóképző csak névszóhoz járul, de vannak az udmurtnak más tagadó igenevei. A mordvin viszont teljesen külön áll, ugyanis ebben a nyelvben a fosztóképző egyáltalán nem járulhat igéhez, a tagadás tagadószóval történik.

- (3) m. *sületlen* *hal*, *fötlen* *hal*
 fi. *paistamaton* *kala*, *keittämätön* *kala*
 é. *praadimata* *kala*, *keetmata* *kala*
 lpÉ *basekeahtes* *guolli*, *vuoššakeahtes* *guolli*
 (mdE *apak* *resta kal*, *apak* *pid'e kal*)
 mari *žaritlčδçme* *kol*, *šoltčδçmo* *kol*
 komi *žarittlm* *čeri* / *pražittlm* *čeri*, *putlm* *čeri*
 (udm. *pIztłmte* *čorlg*)
 oObd. *kawärli* *χ—l*
 oSurg. *tærtläy* *jul*, *mälläy* *jul*

Megjegyzendő, hogy a lapp *-maetom* suffixum bár elsősorban deverbális képző, denominális használata is ismert, vö. *ar'vedmaetom* 'érthetetlen', de *askaldäsmættom* 'hütlén' (Lakó 1986: 74). A lappban a névszókon belül is megfigyelhető bizonyos differenciálódás: a *-maetom* melléknevekhez járul, a II. oszlopban idézett *-tæbme* toldalék viszont főnevekhez: *muorätæbme* 'fátlan' (Lakó 1986: 75). Saját példaanyagom azt mutatja, hogy az északi lappban a *-keahtta* gerundiumképzőt deverbális és denominális helyzetben egyaránt használják.

A deverbális nomen caritivum és a tagadó igenév elkülönül egymástól a balti-finn nyelvekben és a lappban, viszont a mariban, a komiban és az északi osztjákban alakilag nem különbözik. A mordvinról nem beszélünk, mert ott nem járul igékhez caritivsuffixum, az udmurtban viszont van tagadó igenév, de nincs deverbális nomen caritivum. A magyarban éppen fordítva: nincs tagadó igenév, de van deverbális nomen caritivum. A keleti osztjákban és a vogulban a tagadó igenév további toldalékokat is fölvehet.

A két utolsó oszlop az igenevekről ad áttekintést. Az igenevek vagy a pusztá igenévképzővel ellátva állnak a mondatban, vagy járulhatnak hozzájuk személyragok és esetragok. Ez utóbbi esetben általában határozói funkciójuk van. A permi nyelvekben és a mariban vannak olyan tagadó igenevek, melyek csak jelzői funkcióban fordulnak elő. Ezek mellett azonban minden esetben ott találjuk a határozói funkciójú gerundiumot. A finnségi nyelvekben nincs tulajdonképpen tagadó gerundium, hanem a 3. infinitivus abessi-

vusragos alakja fejezi ki a cselekvés meg nem történtét. A lapp *-kæt'ta(i)* végződésnek is van ilyen jelentése, bár az elsősorban a gerundium képzője. Az északi osztjában a fosztóképzős igenév tovább nem toldalékolható, de a pusztá igenévképzős alak is lehet határozói (általában mód- és állapothatározói) funkcióban: Obd. *m%laj lilli fmäslätän?* 'miért étlenül ültök' (Nikolaeva 1995: 213). A keleti osztjában viszont személyraggal és locativusraggal ellátva állapothatározói és időhatározói funkcióban állhat az igenév: Vj *mä jöy wçllçyalnç jöyäläm* 'távollétében jöttem' (Karjalainen–Vértés 1965: 179), *mä mänlâyämnä* 'mielőtt elindultam' (Karjalainen–Vértés 1965: 177). A vogulban a gerundium tagadása tagadószóval történik, pl. *at aptima* 'nincs behavazva' (Kálmán 1976: 67) – ugyanúgy, mint a magyarban – és a fosztóképzős igenév jelzői funkciójú *#š puntlettal l#yl-k#räl* 'apám(ra) nem rakott lábvas' (Kálmán 1976: 71).

- (4) m. *megvarratlan* ing
 fi. *ompelematon* paita
 é. *õblemata* särk
 lpÉ *goarokeahtes* báiddi
 (mdE *apak sta panar*)
 mari *urȳen šuktçδçmo tußçr*
 komi *pomartIm dIrIm*
 udm. *vurİmte* derem
 oObd. *jinli jernas*
 oSurg. *jäntläy jærnas*
- (5) (m. *az ing nincs megvarrva*)
 fi. *paita on ompelematta*
 észt *särk on õblemata*
 lpÉ *baidi lea goarokeahttä*
 (mdE *panaroš apak sta*)
 (mari *tußçr urȳen šuktçmo oȳç*)
 (komi *dIrImsl abu pomIÇ vurIma*)
 udm. *derem vurİmte*
 (oObd. *jernas jinman Änt ol*)
 (oSurg. *jærnas äntä tärämtayä juntti*)

Már a fenti példákból is látszik, hogy nyelvenként bonyolódik a kép. Bizonyos esetekben csak analitikus módon, tagadó igével lehet kifejezni azt, amit máskor szuffixummal. Nemcsak a mordvin használja az *apak* tagadószót, hanem a mari *oȳçl*, a komi *abu*, az udmurt *IvIl* tagadószókra is szükség

van az ellentétek kifejezésekor. Az összes deverbális alak esetében felvetődik az aspektus és az igenem kérdése is: ki tudja-e fejezni a tagadó igenév a folyamatosságot és a befejezettséget, illetve az aktív és a passzív igenemet. A tagadó igenév leggyakrabban a participium perfectum ellentéte, és nem utal külön morféma az igenév cselekvő vagy szenvedő voltára, kivéve az udmurtban, ahol az *-ono/-no* képzős *necessiv* szenvedő igenévnél van külön tagadó párja, *-ontem/-ntem* képzővel: *bľdestontem už*. A jelenség némileg emlékeztet a magyar ún. ható igékből képzett melléknevekre: *olvasható, olvashatatlan*.

Előfordul, hogy a fosztóképzős alak jelenti az ige teljes tagadását, és a részleges tagadást tagadószóval fejezik ki, pl. oObd. *kawārli χ—l* 'fővetlen (= nyers) hal, *χ%lna ān kawārtām χ—l* 'nem teljesen megfőtt hal'.

Tulajdonképpen gerundium csak a mariban és a permi nyelvekben van, s ezekben a pusztán igeigézőhöz ugyanaz az abessivusrag járul, mint a névszókhöz. A mariban külön kategóriát alkot az állító és tagadó gerundiumból alakult ikerszó, az ún. megközelítő igenév: *čęten čętede vučas* 'alig (tkp. túrve-túretlen) várni' (Bereczki 1990: 63). A lappban a *-kæt'ta(i)* végződés a gerundium képzője: *dāt dā:āi dām mu dieđekæt'ta(i)* 'tudtom nélkül tette ezt, hän teki tāmān minun tietämättäni' (Lakó 1986: 145). A többi nyelvben tagadó igenévvél, fosztóképzős határozószóval, vagy *anélkül* utalószós mellékmonddal fejeznek ki hasonló jelentéstartalmakat.

- (6) m. *Fésületlenül (anélkül, hogy megfészülködött volna) ment ki az utcára.*
 fi. *Hän lähti ulos tukka kampaamatta.*
 é. *Ta läks välja kammimata.*
 lpÉ *Son vulgii olggos vuovttaid čogokeahhtá.*
 (mdE *prān apak sudra lišš ul'čav.*)
 mari *tuđo uremčške üpčm šerđe lektčn.*
 udm. *so ul'čae sľnaškltek potiz.*
 oObd. *l—w %χ kusli kim etäs.*
 oSurg. *lŌw kŌnčläy oynat kem män.*

A fentebb elmondottak grafikus ábrázolását találjuk a 2. táblázatban. A jobban vagy kevésbé befekettített négyzetek az egyes jelenségek meglétét jelölik a kérdéses nyelvekben. Első ránézésre szembetűnő, hogy az ugor nyelvekben mennyire differenciálatlan a karitív toldalék használata. Ugyanazok a végzések szinte változatlanul, névszóragként, melléknév- és igenévképzőként, határozói és jelzői funkcióban is előfordulnak.

A 2/a, b, c ábrák mutatják a tulajdonképpen differenciáltságot, s ebben a permi nyelvek, különösen is az udmurt mutat nagyfokú fejlettséget. Ehhez

hozzájárul az 2/d ábra szerint az is, hogy az udmurtban a tagadó participium perfectum *-mte* képzője verbum finitumban is megjelenik, nem-szemtanúsági módú, múlt idejű, tagadott igét hozva létre. Tagadó elem előfordul észtl nyelvjárási és moksa-mordvin igealakokban is, de ezekbe nem a karitív szuffixum, hanem a tagadó ige olvadt bele (Savijärvi 1981: 114–115, Ščemerova 1980: 397, idézi Honti 1997: 247, 1999: 194–195). A karitív szuffixum sokrétű használata az udmurtban és a mariban egyébként óhatatlanul a szomszédos török-tatár nyelvek hatását sejteti – bár mint Honti előbb idézett tanulmányaiban bizonyítani próbálta, egy-egy jelenség belső fejlődés eredményeképpen is kialakulhatott.

Az 2/e ábra arról árulkodik, hogy az abessivus csak a központi fekvésű nyelvekben produktív esetrag. A két szélén csak az észtlben és a keleti hantiiban rendszeres a használata. A többi nyelvben névutó, prepozíció fejezi ki valaminek a hiányát, illetve a fosztó elem nem esetrag, hanem adverbiumképző.

II. Tagadás prefixummal

A PU eredetű karitív szuffixumhoz nincs köze, de a szintetikus tagadás, ellentétképzés egyik módja a balti-finn nyelvekben a tagadó ige participiumi alakjának (finn *epä-*, észtl *eba-*) prefixális használata. Az *epä-*, *eba-* előtag a szóalkotás kedvelt, produktív eleme, a finn és az észtl nyelvújítók mindig is szívesen éltek vele. Az észtlben a teljes tagadás kifejezésére a *mitte-* tagadó elemet is használják, bár sokkal ritkábban, mint az *eba-* előtagot. A többi finnugor nyelvben csak elvétve fordul elő a tagadósó prefixális használata, vagy ha igen, akkor az újabb jelenség, és orosz hatásra alakult ki (Ščemerova 1980).

A 3/a, b, c táblázatok vázlatos tájékoztatást adnak a finn és észtl prefixummal tagadott névszókról. Kiderül, hogy míg melléknevek esetében a magyarban mind a hiány, mind az ellentét kifejezésére csak a fosztóképzőt lehet használni, a finnségi nyelvekben két lehetőség van: a hiányt inkább fosztóképzővel, az ellentétet prefixummal hozzák létre. Az *epä-*, *eba-* előtagú főnevek magyar megfelelői gyakran önálló lexikai egységek, alakjukban nem emlékeztetnek a velük ellentétes értelmű főnévre. Az észtl *mitte-* előtagú szavak magyar megfelelői gyakran tartalmazzák a nem tagadószót. A jelenség megérdemli, hogy a jövőben sokkal alaposabb vizsgálat tárgya legyen.

Táblázatok

1. A *-t-* elemű, tagadó értelmű toldalékok előfordulásai és funkciói a finnugor (uráli) nyelvekben

	Abessivus rag	Nomen caritivum, denominalis	Nomen caritivum, deverbális	Tag. igenév, adnominalis, adverbialis	Tagadó gerundium
finn	(-ttA) (ilman)	-ttOmA	-mAttOmA	-mAttA (+ Px)	–
észt	(-ta) (ilma)	-tu	-mat u	-mata	–
lapp	(-tâgâ)	-tæbme	-mæŋ'tom	(-kæŋ'tai)	-kæŋ'ta(i)
mordvin	-(v)TOMO	-(v)TOMO	–	–	–
cseremisz	-Te	-TçmO	-TçmO	-TçmO*	-Te(γeče)
votják	-tek	-tem	–	-mte* -ontem*	-tek
zürjén	-tlg	-tlm	-tlm	-tlm*	-tlg
osztják Obd.	(-li)	-li	-li	-li	–
osztják Vj.	-lāχ	-lāχ	-lāχ	-lāχ (+ Px + Cx)	–
vogul	(-tal)	-tal	-tal	-tal (+ Px)	–
magyar	-(A)t(A)lAnUl, (nélkül)	-(A)t(A)lAn	-(A)tlAn	-(A)tlAn	-(A)tlAnUl
nyenyec				-Wadawej	

* csak jelzői funkcióban

2. A *-t-* elemű, tagadó értelmű toldalékok használatának differenciáltsága az egyes finnugor nyelvekben

a) Megkülönbözteti a deverbális és a demonominális képzést

finn	észt	mordvin	zürjén	magyar	
lapp		cseremisz	votják	osztják	vogul

b) Megkülönbözteti a jelzői és a határozói használatot

finn	észt	mordvin	zürjén	magyar	
lapp		cseremisz	votják	osztják	vogul

c) Megkülönbözteti a melléknévi és a határozói igenévi képzőt

finn	észt	mordvin	zürjén	magyar	
lapp		cseremisiz	vojták	osztják	vogul

d) A tagadó elem az igeragozásban is megjelenik

finn	észt	mordvin	zürjén	magyar	
lapp		cseremisiz	vojták	osztják	vogul

e) Az abessivus produktív esetrag

finn	észt	mordvin	zürjén	magyar	
lapp		cseremisiz	vojták	osztják	vogul

3/a Finn epä-, észt eba- előtagú melléknevek magyar megfelelői

Finn	Észt	Magyar
epätavallinen	ebaharilik	szokatlan
epäinhimillinen	ebainimlik	embertelen
epäonnistunut	ebaedukas	sikertelen
epävarma	ebakindel	bizonytalan
epämoraalinen	ebamoraalne	erkölcstelen
riittämätön	ebapiiras	elégtelen
epätoivoinen	lootusetu	reménytelen
epäluonnollinen	ebaloomulik	természetellenes
ei-toivottu	ebasoovitav	nem kívánt
epäselvä	ebaselge	homályos
epätoivoinen	lootusetu	reménytelen

3/b Finn epä-, észt eba- előtagú főnevek magyar megfelelői

Finn	Észt	Magyar
epäkohta	ebakoht	visszásság, hiba
epäjumala	ebajumal	bálvány
taikausko	ebausk	babona
epäluulo	eelarvamus	gyanú, előítélet
epäonni	ebaõnn, õnnetus	sikertelenség, kudarc
epäsuhde	disproportsioon	aránytalanóság

3/c Észt *mitte*- előtagú névszók finn és magyar megfelelői

Észt	Finn	Magyar
mitterahuldav	epätydyttävä	nem kielégítő
mittesoovitav	epäsuotuisa	kellemetlen
mittesuitsetaja	tupakoimaton	nemdohányzó
mittevajalik	tarpeeton	szükségtelen
mittemoodne	epämuodikas	nem divatos
mitteametlik	epävirallinen	nem hivatalos
mittekoosseisuline	ylimääräinen	létszámon felüli
mittekallaletungi-leping	hyökkäämättömyys-sopimus	megnemtámadási szerződés
mittevahelesegamis-	puuttumattomuus-	be nem avatkozási
poliitika	politiikka	politika

Irodalom

- Alhoniemi, Alho 1970: Über die Form des zu Verbalnomina tretenden Objekts im Tšeremissischen. FUF 38.
- Bartens, Raija 1979: Mordvan, tšeremissin ja votjakin konjugation infiniittisten muotojen syntaksi, MSFOu. 140, Helsinki–Vammala.
- Bartens, Raija 1991: Das Rätselhafte Adjektiv, LU 27: 12–14.
- D. Bartha Katalin 1958: Magyar történeti szóalaktan II: A magyar szóképzés története. Budapest: Tankönyvkiadó.
- Beke Ödön 1909–10: A magyar tagadó képző, NyK 39: 418–431.
- Bereczki Gábor 1990: Chrestomathia Ceremissica, Budapest: Tankönyvkiadó.
- Berrár, Jolán 1957: Magyar történeti mondattan. Budapest: Tankönyvkiadó.
- Csúcs Sándor 1990: Chrestomathia Votiacica, Budapest: Tankönyvkiadó.
- Fokos-Fuchs, D. R. 1958: Die Verbaladverbien der permischen Sprachen. ALH 8.
- FUF = Finnisch-Ugrische Forschungen, Helsinki.
- Grünthal, Riho 2000: Typological Characteristics of the Finnic Languages: a Re-appraisal. In: J. Laakso (ed): Facing Finnic. Castrenianumin toimitteita 59. Helsinki: 30–63.
- Györke, J. 1935: Die Wortbildungslehre des Uralischen, Bibliotheca Hungaro-Estica 15, Tartu: O/Ü. J. G. Krüger Ant.-Ges.
- Hajdú Péter 1966: Bevezetés az uráli nyelvtudományba, Budapest: Tankönyvkiadó
- 1968: Chrestomathia Samoiedica, Budapest: Tankönyvkiadó.
- 1981: Az uráli nyelvészeti alapkérdései, Budapest: Tankönyvkiadó.
- Honti, László 1997: Die Negation im Uralischen. LU 33: 81–96, 161–176, 241–252.

- 1999: Über die Mittel der Negation im Uralischen, insbesondere den „türkischen Typ“ in einigen Sprachen. In: C. Hasselblatt–P. Jääsalmi–Krüger (hrsg.): Europa et Sibiria. Gedenkband für Wolfgang Veenker, Veröffentlichungen der Societas Uralo-Altaica 51, Wiesbaden: Harrassowitz: 191–198.
- Ikola, Osmo 1996: Abessiivin käyttö suomen yleiskielessä ja murteissa. *Sananjalka* 38: 25–34.
- Itkonen, Terho 1992: Ugrilaisten kielten karitiivista. In: Derék et al. (hrsg.), Rédei-Festschrift, *Studia Uralica* 6, Wien–Budapest: 221–237.
- Janhunen, Juha 1982: On the Structure of Proto-Uralic, *FUF* 17: 23–42.
- Kálmán Béla 1976: *Chrestomathia Vogulica*, Budapest: Tankönyvkiadó.
- Karjalainen, K. F.–Vértes, E. 1964: Grammatikalische Aufzeichnungen aus ostjakischen Mundarten, *MSFOu.* 128, Helsinki: Suomalais-Ugrilainen Seura.
- Keresztes László 1990: *Chrestomathia Morduinica*, Budapest: Tankönyvkiadó.
- Kiefer Ferenc 1998: Határozórag vagy képző? In: Hajdú M.–Keszler B. (szerk.): *Emlékkönyv Abaffy Erzsébet 70. születésnapjára*. Budapest: 101–103.
- Sz. Kispál Magdolna 1956: A magyar-manyisi fosztóképző, Bárczi G.–Benkő L. (szerk.), *Pais-Emlékkönyv*, Budapest: Akadémiai: 625–629.
- Lakó György 1986: *Chrestomathia Lapponica*, Budapest: Tankönyvkiadó.
- Lehtisalo, T. 1936: Über die primären uralischen Ableitungssuffixe, *MSFOu.* 72, Helsinki: Suomalais-Ugrilainen Seura.
- LU = *Linguistica Uralica*, Tallinn.
- Mészöly Gedeon 1908: A -vány, -vény képző eredete, *MNy.* 4: 410–414.
- MNy. = *Magyar Nyelv*, Budapest.
- MSFOu. = *Mémoires de la Société Finno-Ougrienne*, Helsinki.
- Nikolaeva, Irina A. 1995: Obdorskij dialekt chantyjskogo jazyka. *Mitteilungen der Societas Uralo-Altaica*, Hft. 15. Hamburg.
- NyK = *Nyelvtudományi Közlemények*, Budapest.
- Pusztay János 1994: Könyv az észt nyelvről. *Folia Estonica* III. Savariae.
- Rédei Károly 1978: *Chrestomathia Syrjaenica*, Budapest: Tankönyvkiadó.
- Remes, Hannu 1983: *Viron kieloppi*. Porvoo–Helsinki–Juva: WSOY.
- Sárosi Zsófia: A fosztóképző és a 'hiány' kifejezése. In: Hajdú M.–Keszler B. (szerk.): *Emlékkönyv Abaffy Erzsébet 70. születésnapjára*. Budapest: 167–169.
- Sauer, Gert 1967: *Die Nominalbildung im Ostjakischen*, *Finnisch-Ugrische Studien* V, Berlin: Akademie Verlag.
- Savijärvi, Ilkka 1981: Sanajärjestystyyppi pääverbi-kieltoverbi viron kielessä. *Virtittäjä* 85: 109–117.
- Ščemerova, Valentina S. 1980: Razvitie mordovskich otricatel'nyh predloženij pod vlijaniem drugih jazykov. *CIFU* V. Turku, 3: 397–402.
- N. Sebestyén, Irene 1972: Zur Geschichte des uralischen Abessiv-Karitivsuffixes *tta ~ *ttä. In: J. Gergely et al. (ed.), *Mélanges offerts à Aurélien Sauvageot*, Budapest: Akadémiai: 259–262.